

Автор: Драгомир Радулов

Abstract: Dragomir Radulov, *Description and Use of the Old Hebrew Apocrypha and Pseudepigrapha. Part I*. Initiative for Spiritual Development "St. John Chrysostom". Sofia: Holy Trinity Christian Church, 2022.

In this lecture, Dragomir Radulov examines the apocryphal and intertestamental literature – the books created in the period between the Old and New Testaments. He begins with a historical overview of the Reformation anniversaries and the appearance of the first printed bestseller – Luther's German New Testament (1522). He then traces the political history of Judea from Persian rule, through Alexander the Great, the Hellenistic kingdoms, the Maccabean Revolts, to the Roman conquest. The main part presents the major apocryphal works: the Books of Maccabees, the Wisdom of Jesus ben Sirach (Sirach), Judith, Tobit, the Wisdom of Solomon, Baruch, the Epistle of Jeremiah, Susanna, Bel and the Dragon, the Additions to Esther, as well as lesser-known works from the Enochic cycle, the Qumran manuscripts, and rabbinic literature. The lecture concludes with a reflection on the meaning of canonization and the place of these books in Christian tradition. Резюме: Драгомир Радулов, *Описание и употреба на староеврейските апокрифи и псевдоепиграфи. I част*. Инициатива за духовно изграждане "Св.Йоан Златоуст". София: Християнска църква "Света Троица", 2022.

В тази лекция Драгомир Радулов разглежда апокрифната и междузаветната литература – книгите, създадени в периода между Стария и Новия завет. Започва с исторически преглед на юбилеите на реформацията и появата на първия печатен бестселър – немският Нов завет на Лутер (1522 г.). След това проследява политическата история на Юдея от персийското владичество, през Александър Македонски, елинистическите царства, Макавейските въстания до римското завоевание. В основната част са представени главните апокрифни произведения: книгите Макавейски, Премъдростта на Исус син Сирахов, Юдит, Товит, Премъдростта на Соломон, Варух, Посланието на Йеремия, Сузана, Бел и Драконът, добавките към Естир, както и по-малко известни творби от еноховия цикъл, кумранските ръкописи и равинистичната литература. Лекцията завършва с размисъл върху смисъла на канонизацията и мястото на тези книги в християнската традиция. Keywords: Apocryphal books, intertestamental literature, Old Testament, Maccabees, Septuagint, Judith, Tobit, Wisdom of Solomon, Sirach, Baruch, canon, scribes, textual tradition Ключови думи: Апокрифни книги, междузаветна литература, Стар Завет, Макавейски книги, Септуагинта, Юдит, Товит, Соломонови мъдрости, Варух, канон, книжници, текстова традиция

```
.video-wrapper { width: 90%; max-width: 56em; /* optional cap (~896px at 16px base) */
margin: 0 auto; /* center horizontally */ aspect-ratio: 16 / 9; } .video-wrapper iframe {
margin: 1em; width: 100%; height: 100%; border: 0; }
```

Съдържание: [Въведение – юбилей и първият бестселър](#) [Библията – наш учител](#) [Книжницит е и предаването на текста](#)

[Исторически контекст – от Персия до Рим](#)

[Обзор на апокрифните и междузаветни книги](#)

[Макавейски книги](#)

[Мъдрост и философска литература](#)

[Юдит, Товит и приключенски разкази](#)

[Варух и Послание на Йеремиа](#)

[Сузана, Бел и Драконът](#)

[Добавки към Естир и други текстове](#)

[По-широк кръг апокрифни и кумрански текстове](#)

[Равинистична литература и цитати от изгубени книги](#)

[Канонизацията – смисъл и граници](#)

[Заклучение](#)

Въведение – юбилей и първият бестселър

По традиция семинарите на 31 октомври са свързани с Библията и текста. Те не засягат доктрини, проповеди или поучения, а самия библейски текст. През 2017 г. отбелязахме 500 години от Реформацията – 31 октомври 1517 г., когато Мартин Лутер заковава своите 95 тезиса на вратата на църквата във Витенберг.

През 2022 г. обаче имаше друг юбилей, останал в сянка – 500 години от появата на първия бестселър. Гутенберг изобретява печатната машина около 1450–1456 г., но технологията се разпространява бавно. Първият голям печатен труд е Библията Вулгата – латинският превод, ползван от Католическата църква. Следват еврейски издания на Стария Завет. В началото на XVI век (около 1508 г.) се появява Компютенският полиглот – огромен труд на испански католически свещеник, съдържащ Библии на гръцки, еврейски и латински. Той обаче е скъп и недостъпен.

Големият пробив идва с Еразъм Ротердамски, който през 1517 г. издава гръцки Нов завет. Той настоява, че оригиналният гръцки текст трябва да превъзхожда Вулгата – нещо, което в по-ранни времена не би било позволено. Това е времето на Ренесанса и зараждащото се Просвещение, когато има повече свобода на мисълта. Преводът на Еразъм е използван от Мартин Лутер за неговия немски Нов завет, макар Лутер да ползва и Вулгата като смисълник.

През 1522 г. Лутер завършва своя превод и го представя на Лайпцигския панаир на книгата – това е моментът на раждането на първия бестселър. За първи път книга не само е достъпна за всеки, но и се купува навсякъде. Точната дата е 22 септември 1522 г. – 500 години от първия бестселър.

Библията – наш учител

Библията е наш учител. Във всяка кризисна или благополучна житейска ситуация ние търсим сходна библейска история или поучение, което да ни води в неизвестността. Интересното е, че самата Книга на историите има собствена история, почти толкова вълнуваща, колкото историите, описани в нея.

Това са биографии на хора, които под вдъхновение създават първоначалния писмен вариант, както и професионални книжници (scribes, преписвачи, секретари), които се занимават с поддръжката на текста. В юдаизма съществува специална група книжници, посветили живота си на книгите – те са уважавани от всички, дори бандитите не ги пипат. Те носят върху дрехите си ресни (филактерии), които ги отличават. В Новия завет Исус казва: „Вие книжниците разширявате филактериите си“ – тоест ги правите по-дълги и красиви, за да привлечате хорското внимание.

Освен професионални преписвачи, с текста се занимават и хора с други професии, дори роби, знаещи четмо и писмо. Тази традиция продължава до наши дни – повечето преводи на Библията се правят в извънработно време. Изключение е King James Version (1611 г.), финансиран от краля, с четиригодишна работа на пълен работен ден.

Книжниците и предаването на текста

Историята на текста включва създаване, препис и техники за контрол. В един момент

текстът се обявява за свещен и започва строг контрол – особено в еврейска среда, където се броят буквите, използват се цифрови кодове и ако липсва една буква, всичко започва отначало. В днешно време с компютрите нещата са по-лесни.

През вековете много хора са жертвали живота си за текста – изваждали са горящи свитъци от пламъци, оставяли са домашно имущество, за да пренесат древни книги в Израел. В наши дни стават големи кражби на ръкописи, корумпирани уредници на музеи продават ръкописи на черни пазари, има дори убийства. Съвременната борба е ръкописите да бъдат цифровизирани и обнародвани, за да има всеки пълен достъп до тях.

Исторически контекст – от Персия до Рим

За да се разберат междузаветните книги, е необходим исторически контекст. Каноничната еврейска история обхваща излизането от Египет, получаването на Десетте заповеди, завладяването на Ханаан, възхода на еврейските царства, техния разцвет при Соломон, упадък, времето на пророк Илия и падането на Северното царство под Асирия. След това пада и Южното царство (Юда), разрушен е храмът и народът е отведен във вавилонски плен (Псалм 137 – „При водите на Вавилон седнахме и плакахме“). След това идва възстановяването – построяването на Втория храм и стените на Йерусалим. Това е краят на каноничните истории.

Но между построяването на храма и неговото осветение при Езра има голям период. Тогава Персия, която владее Изтока, решава да нападне Гърция. Две големи кампании (на Дарий III и Ксеркс I) не успяват да завладеят Гърция. След тези войни дейността на Езра и Неемия продължава, а след тях идва времето на пророк Малахия, след което познатата ни история от каноничните книги свършва.

Под персийска власт еврейският народ има религиозна свобода и уважение от централната власт, но плаща високи данъци. В този период започва да се развива откровението за Месия – не просто за бъдещ цар, който ще обедини Израел, а за цар, който ще дойде при преобразена земя и променени хора. Появява се и откровението за краен съд.

Александър Велики побеждава Персия и се разпростира във всичките ѝ граници. След неговата смърт царството се разделя на четири, после на две основни елинистически

царства – Селевкидите в Сирия и Птолемеите в Египет. При Селевкидите има силен натиск за елинизация, което води до Макавейските въстания, описани в Първа и Втора Макавейска книга. В Египет натискът бързо отминава и евреите живеят спокойно, като започват творчески диалог с гръцката култура – изразяват еврейското откровение със средствата на гръцката философия. Апогей на това е Филон Александрийски (I век), но след него тази посока умира и юдаизмът се насочва към равинизма.

След успешните Макавейски въстания евреите получават свобода за около 100 години. Римляните поставят Ирод Велики (идумеец по произход) за владетел – той е жесток и деспотичен, но издига големия храм. Сирия, а после и Египет, стават римски провинции. Юдея пада при Помпей. Това води до три еврейски въстания – през 70 г., в началото на II век и последното при Бар Кохба (~130 г.). След третото въстание еврейският народ е окончателно разпръснат.

Обзор на апокрифните и междузаветни книги

В периода между заветите възниква богата литература. Повечето книги са писани на арамейски (имперският език на Асирия, Вавилон и Персия) или на гръцки (езикът на елинистическия свят). Самият еврейски език става език на елита. Има три вида книги:

- Книги, възникнали в еврейска среда.
- Книги, възникнали в еврейска среда, но достигнали до нас в преводи.
- Книги, възникнали извън еврейска среда, но със силно еврейско влияние.

Някои от тези книги са включени в православната и католическата Библия като неканонични (православие) или второканонични (католицизъм), но са отхвърлени от протестантските Библии. Лекторът дава списък на около 240 книги, сред които Първи Енох, Юбилеи, Сибилските пророчици и др. Те са създадени основно между II век пр. Хр. и I век сл. Хр.

Макавейски книги

Първа Макавейска (II век пр. Хр.) е написана на еврейски, бързо преведена на гръцки. Тя има висок исторически авторитет и се ползва от професионални историци. Разказва за Антиох Епифан, който инициира голямо гонение срещу евреите. Свещеникът Матафия вдига въстание в Модин. Синът му Юда Макавей разбива сирийските войски – включително 65 000-на войска на Лисий срещу 10 000 юдеи. Това е изключителна победа, защото Юдея е била единна както никога след това. След очиштането на храма

според вавилонския Талмуд (Шабат 21б) масло, стигащо само за един ден, гори осем дни – това е чудото на Ханука.

Втора Макавейска е по-драматична – съдържа диалози, чудеса и доктрина. Описва мъченичеството на седем братя Макавеи, тяхната майка Соломония и стария учител Елеазар. Те отказват да ядат свинско, за да не нарушат закона, и приемат мъченическа смърт. Тези разкази стават пример за християнските мъченици в Римската империя. В книгата ясно личи откровението за възкресение в тяло – нещо, което много християни смятат за чисто християнска доктрина, но всъщност евреите вече са развили тази идея.

Мъдрост и философска литература

Премъдрост на Исус, син Сирахов (Сирах) – написана на еврейски преди Макавейските войни. Внукът на автора я превежда на гръцки. Това е учение за Божията мъдрост, нейните проявления, света и човека. Високо ценена от всички, въпросът за включването ѝ в еврейския канон остава открит до III век.

Премъдрост на Соломон – написана на гръцки в стила на древноеврейската поезия. Никъде не се споменава Соломон, но името ѝ е дадено по асоциация (лирика – Давид, мъдрост – Соломон). Вярата в единия Бог поставя евреите по-високо от другите народи. Мъдростта се приема като Божие излъчване, източник на цялото добро.

Юдит, Товит и приключенски разкази

Юдит – млада жена, която се промъква в стана на вавилонците, обкръжаващи Израел. Със съблазнително държание и облекло влиза в покоите на главния управител и след като той заспива от виното, му отрязва главата. Това насърчава евреите и те излизат да гонят враговете до Дамаск. Книгата е морално спорна – доколко женските чарове са допустими като Божие оръжие, но тя е много уважавана и вдъхновява множество картини.

Товит – приключенска книга, която лекторът не разглежда подробно.

Варух и Послание на Йеремиа

Книга на Варух – написана, за да покаже на евреите, че всичките им бедствия

(запалването на Йерусалим, пленът) идват заради техните грехове и греховете на бащите им. Призовава към покаяние и утешава с обещание за вечна свобода. Пророкува за новата слава на духовния Йерусалим, чиито чада ще бъдат събрани от изтока до запада от Светия Дух.

Послание на Йеремиа – иронично описва създаването на идолите и тяхното обслужване, включително забърсване на праха. Иронията е, че обслужваш идол, като му бършеш праха.

Сузана, Бел и Драконът

Сузана – началото на криминалната литература. Красива девойка, към която се домогват двама похотливи старци. След отказа ѝ я обвиняват в прелюбодеяние под дърво в градината. Даниил ги разпитва поотделно под кое дърво станало това и двамата посочват различни дървета. Разказът има висок респект при раннохристиянските автори, които сравняват Сузана с Богородица – жена с несправедливо обвинение, но после оправдана.

Бел и Драконът – подобно развитие на криминален сюжет. В храма на вавилонския бог Бел се пренасят храни, които изчезват през нощта. Даниил посипва пода с пепел и на сутринта се виждат следи от детски крака – жреците са влизали тайно. После Даниил убива дракон, като му дава тесто с мола и косми, и бива хвърлен в ров с лъвовете, но ангел го храни.

Добавки към Естир и други текстове

Книгата Естир има шест допълнителни добавки, които присъстват в православната и католическата Библия. В православната традиция има също Второ Езра, Псалм 151 и девет оди – по-дълги варианти на песни от Стария завет (например песента на Ана в Първо Царство), които се респектират от православната църква.

По-широк кръг апокрифни и кумрански текстове

Лекторът представя списък с около 240 книги – това са главните герои на повествованието. Сред тях са Първи Енох, Втори Енох (запазен на български – преводен език), Трети Енох (еврейски), Юбилеи (етиопски канон), Заветите на дванадесетте патриарси, Завет на Адам, Книга на гигантите (открита в Кумран), Апокалипсис на Авраам, Апокалипсис на Мойсей, Възнесение на Мойсей, Книга на

Яшер, Книга на пчелата и др. Много от тях са изгубени или тепърва се издават. Някои са известни само от списъци на църковни автори (Геласий, Псевдо-Атанасий).

Особено внимание се обръща на **Еноховия цикъл** – темата за падналите ангели, които имат сношение с земни жени и раждат гиганти. Кумранските ръкописи съдържат Книга на гигантите, която не е била известна до откритията в Кумран.

Равинистична литература и цитати от изгубени книги

В еврейската Библия има многократни препратки към изгубени книги – например Книга на войните на Господа, Победна песен на амореца, Книга на праведния, Книга за поведението на царството, Книга на деянията на Соломон, Книга на Узия. Лекторът отбелязва, че когато Ездра чете закона пред народа, той вероятно не чете цялото Петокнижие, а някакъв законов извадка – за четири часа не може да се прочете и претълкува целият закон. Това предполага наличието на специално подготвена книга за практическа употреба.

Канонизацията – смисъл и граници

Атанасий Велики (около 350 г.) е първият, който съобщава точния брой на новозаветните книги – 27. За Стария завет той почти утвърждава списъка, но изважда Естир и добавя Послание на Йеремиа и Варух. Тези книги са били четени в Септуагинта – гръцкият превод, използван от първите християни под надзора на апостолите. Никой от апостолите не ги е отхвърлял. Но по-късно се разбира, че тези книги имат проблеми и не са равностойни на каноничните. Въпреки това те са ценен източник на информация и традиция.

Лекторът подчертава, че книги като Първа и Втора Макавейска и Сирахов имат висока стойност и са били пример за християнските мъченици. Без тях не можем да разберем патоса на мъчениците в Римската империя.

Заклучение

Междузаветната литература е богат и сложен корпус от текстове, които отразяват духовните и историческите търсения на еврейския народ в един бурен период. Те свидетелстват за развитието на идеите за Месия, възкресение, краен съд и мъченичество – идеи, които по-късно намират пълно изражение в Новия завет. Макар и неканонични, тези книги са неотменима част от духовната история и заслужават

внимание. Както отбелязва лекторът, те са били четени в църквите и са вдъхновявали вяращите в най-трудните моменти. Днес, с достъпа до цифровизирани ръкописи и онлайн ресурси, всеки може да се запознае с тях – стига да има интерес към Словото.